

PAPER DETAILS

TITLE: İHSAN OKTAY ANAR'IN GALİZ KAHRAMAN ADLI ROMANINDA SOSYAL ELESTİRİ

AUTHORS: Ahmet Faruk GÜLER

PAGES: 96-109

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/602295>

YENİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI

Modern Turkish Literature Researches

Temmuz-Aralık 2018/10:20 (96-109)

Makalenin Geliş Tarihi: 16.11.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 09.12.2018

İHSAN OKTAY ANAR'IN *GALİZ KAHRAMAN* ADLI ROMANINDA

SOSYAL ELEŞTİRİ

Ahmet Faruk GÜLER¹

ORCID: 0000-0002-0850-6191

ÖZ

İhsan Oktay Anar, son dönem Türk romanının önemli yazarları arasında yer almaktadır. Eserlerinde karanlık bir dünyanın ve bu dünyaya özgü bir dilin hâkim olduğu ve sosyal hayata dair eleştirilerin kahramanların şahsında ironik bir söylem içerisinde yer aldığı genel olarak görülmektedir. İnanç sistemlerinden (İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik vb.), Batı ve Doğu edebiyatlarının önemli eserlerine; resim, müzik, mimarî gibi alanlara kadar hayata ve sanata dair her döneme ve esere göndermeleri de içerisinde barındıran eserlerinde olay örgüsü genellikle kadim yahut geçmiş zaman dilimleri söz konusu olsa da yaşadığı çağın sorunlarını satır aralarında görmek mümkündür. Sanatçının toplumsal hayatın içerisinde gördüğü aksayan yanlar eleştirel bir söylem içerisinde müstehzi bir eda ile ve kimi zaman oldukça kapalı bir söylem biçimi benimsenerek dile getirilse de çalışmamızda 2014 yılında yayınlanan *Galiz Kahraman* adlı romanında sosyal hayata dönük eleştiriler tespit edilerek yazarın yaşadığı çağ ile bağını ortaya çıkarmak esas olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal eleştiri, roman, ironi, İhsan Oktay Anar, sanat, kültür, edebiyat.

SOCIAL CRITICISM IN İHSAN OKTAY ANAR'S NOVEL: *GALİZ KAHRAMAN*

ABSTRACT

İhsan Oktay Anar is one of the prominent novelists of the late Turkish novel tradition. Generally, his works seem to be dominated by a dark world and a peculiar language of that world seem to dominate and criticisms of social life are expressed in an ironic discourse through the hero

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
eposta: ahmet.guler@inonu.edu.tr

characters. Although the plot is usually set in an ancient time or past time frames in his works, which contain references to every period and work about life and art ranging from belief systems (Islam, Christianity, Judaism, etc.) to significant works of Western and Eastern literature; to painting, music, architecture, it is also possible to see the problems of the era between the lines. Although the deficiencies observed by the artist in social life are expressed in a critical discourse, with a cynical manner and sometimes with a very closed form of discourse, in the present study, it is basically aimed to identify the criticism of social life in his novel *Indecent Hero* published in 2014 and to reveal the connection between the novelist and his age.

Keywords: Social criticism, novel, irony, İhsan Oktay Anar, art, culture, literature.

İnsan, bireysel bir varlık olmanın ötesinde sosyal yapı kurabilen ve bu yapı içerisinde ortak kültürel değerler etrafında birlikte yaşayabilen bir varlıktır. Bireyin kendisi ve çevresi ile kurduğu ortak ilişki yaşamsal sürecin temel noktasını teşkil etmektedir. Toplumsal hayatın içerisinde yaşamak, insan için resmî olmayan birtakım kuralların kabulünü de beraberinde getirmektedir. Sosyal ahengin sağlanabilmesi ve uyum içerisinde insanların yaşayabilmeleri için bu kurallar bütünü oldukça önem arz etmektedir. Yazılı veya yazılı olmayan toplumsal normların dışında bir yaşam biçimini tercih eden insanlar, genel bütünün dışında davranış sergilediklerinden dışlanır yahut ötekileşmektedir. Aynı zamanda gayri ahlaki bir düzenin temsilcisi olarak yaşamlarına devam edebilirler. İşte bu ötekileştirme içerisinde var olan düzenin dışına çıkanlar için eleştirel bakış devreye girmektedir.

Eleştiri hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle değerlendirmeyi içermektedir. Roman dünyasındaki karakterler, yazarın yaşadığı dönemde içinde bulunduğu toplumsal yapıyla paralellik arz ettiğinden kurgusal da olsa, gerçekliğin eleştirisi noktasında önemli bir vazifeyi de ifa edebilmektedir. “Hangi dönemde yaşarsa yaşasın bir sanatkârın içinde yetiştiği toplumun meselelerine bigâne kalamayacağı, az veya çok verdiği eserleriyle, beraber yaşadığı toplumun o zamanki yaşantısına ayna tutarak daha sonraki dönemlere yansıtacağı aşîkârdır.” (Alıcı, 2004: 35-36) Romanın edebî bir metin olmasının yanı sıra sosyal eleştiri boyutunun eserin bünyesinde barınması araştırmacılar için oldukça önemlidir. “Sembollerin anlatı metinlerinde ortaya koydukları çeşitliliği yansıtan bu görüntü seviyelerinin yanı sıra, zamansal ifadeler, isimler, renkler, geometrik şekiller, tabiat olayları ve hayvanlar da sembol dilinin ifade vasıtası olarak kullanılabilir. Sembol dilinin yorumlanabilmesi ve metne kazandırdığı anlam yoğunluğunun doğru bir şekilde okunabilmesi için, okuyucunun belli bir donanıma sahip olması gerekir. Tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, mitoloji, matematik ve tıp gibi bilimlerin yardımıyla çözümlenebilecek olan sembol dili, konuşma ve yazı dilinden farklı bir yoğunlukla karşımıza çıkar.” (Yılmaz, 2011:53) Eserin yazıldığı dönemdeki toplumsal hayat içerisinde sanatçının gördüğü aksaklıklar, romanın içerisindeki olaylar ve şahıs kadrosu üzerinden kimi zaman ironik, kimi zaman alegorik ve daha birçok yöntemle okuyucu ile paylaşılmaktadır. Bu eleştiriler ciddi bir şekilde

değerlendirildiği takdirde bireyin ve sonrasında toplumun değişimine katkı sağlayacağı gerçeğinden hareketle önemli sonuçlara ulaşmamızda yardımcı birer kaynak hüviyetindedirler.

İhsan Oktay Anar, 1980 sonrası Türk romanının önemli isimlerinden biridir. Eserlerinde kendine ait bir kurgu dünyası olan sanatçı genellikle karanlık ve kapalı bir hayal evreni içerisinde okuyucuyu seyahate çıkarmaktadır. “Onun romanlarındaki belirsizleşen zaman ve mekân, dili kullanma biçimindeki radikal tercihler, yeni tarihselciliğe yaklaşan tarihi yorumlama biçimi; onu postmodernin Türk romanındaki en önemli temsilcilerinden biri konumuna getirir.” (Hüküm, 2017:40) Felsefi alt yapısı sağlam bu metinlerde ciddi anlamda tarihsel, siyasî, dinî, edebî birçok olaya göndermeler söz konusudur. Sağlam bir okuma kültürüne sahip okuyucuların belirgin bir şekilde fark edeceği bu göndermeler metnin zenginleşmesi hususunda oldukça önemli işlevleri de üzerlerinde barındırmaktadır. Aynı zamanda ironi ve kara mizahın yoğun bir şekilde hissedildiği anlatılarında bireye yöneltilen yoğun eleştiriler hayatın her alanındaki konumuna birer tenkit mahiyeti de taşımaktadır. Metnin alt anlam katmanlarında yer alan bu zengin kültür İhsan Oktay Anar’ın son dönem önemli yazarlar arasında yer almasında etkindir.

Popüler kültürün edebiyat dünyasında da hâkim olduğu şu dönemde özgün, nitelikli ve sağlam bir kurgu ile kendine ait bir üslup ortaya koyabilen İhsan Oktay Anar 2014 yılında yayınladığı *Galiz Kahraman* adlı romanında, roman türünün baş kahraman’ın olumlanan yapısına yönelik sarsıcı bir yaklaşım sergilemiştir. Zaman zaman yerleşik kalıpları sarsan ve alışılmışın dışına çıkan birkaç yazardan biri olan İhsan Oktay Anar eserde baş karakteri bir anti-kahraman şeklinde yaratarak olumsuzlanan tüm değer yargılarını başta İdris Amil adlı başkarakter ve akabinde diğer karakterler üzerinden anlatmayı tercih eder. Bireyin ruh dünyasında yer alan iyi-kötü çatışmasını bu kez kötünün perspektifinden ve toplumsal hayatın içerisindeki yanlışlardan hareketle aktarmaya yönelir. Çalışmaya esas olan *Galiz Kahraman* adlı romanda bireysel ve sosyal hayata dair yazarın eleştirileri çok çeşitli olsa da bu eleştirileri şu altı ana başlık altında toplamak mümkündür. Yozlaşan Din Algısı, Sosyal Sınıf ve Statü, Sanat ve Edebiyat, Akademik Camia, Ekonomik Düzen ve Kapitalizm, Tarih ve Kültüre Yabancılaşan İnsan. Bu ana başlıklar altında yapılan eleştirilerin yaşanılan dünya ile kurulan bağı çalışmada izah edilmeye çalışılmaktadır.

1. Yozlaşan Din Algısının Eleştirisi

Eserin daha ilk sayfalarında olağanüstülükler içerisinde başkahraman İdris Amil’in doğumunun anlatıldığı bölümler kutsal kitapların yaratıcı tarafından indirildiği peygamberlere özgü bir dünyaya atıfları içerisinde barındırmaktadır. Bu durumu bir eleştiriden öte, sanatçının zihin dünyasındaki kaotik inanç sisteminin yahut bütün dinlerin üzerinde genel bir inanç yapısının yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak eserin daha ilk sayfalarında yozlaşan insanın dinî değerleri ne derece yüzeysel algıladığı ve kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı açıkça ifade edilmektedir. İdris Amil’in dedesi, torununun dünyaya gelişi sonrası anlatıcı

tarafından değerlendirilirken şu sözlerle tanıtılır: “Çünkü adam tâ dokuz yaşında ezberlemiş bulunduğu Kur’ân-ı Kerim’i, o mübârek hâfızasında hâlâ koruyan ve ara sıra Piyale Paşa Camii’nde birkaç lira dünyalık yahut yarım tepsi baklava mukabilinde Mevlid-i Şerif okuyan bir hâfız ve mevlithandı.” (s.11) Dini yaşantının para kazanılacak bir boyuta taşınması, inanç sisteminin bugün geldiği nokta itibarıyla en büyük açmazıdır. Yaşama tatbik edilmeyen, ancak ve ancak şekli birtakım ritüellere yerini bırakmış modern yaşam içerisindeki inanç sistemi, İdris Amil’in dedesinin şahsında eleştirel dille bir yansımasını bulmuştur.

İdris Amil’in kendisi için de bu durum geçerlidir. Nitekim dinî eğitime başladığında dine pek ilgili olmayan İdris Amil’in bu yapısı anlatıcı tarafından şöyle izah edilmektedir: “Tabiat’ın hudutları dışına çıkmayı reddediyor ve Medeniyet’in, mektebe devam etmek, din yolunda ilerlemek, Mushaf’ı kıraat etmek gibi bazı nimetlerini reddediyordu.” (s. 12) Bu reddiye’nin arka planında en önemli unsurun “reddetmek” fiilinin ta kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Karakter her şeye karşı bir reddiye içerisinde hareket etmektedir. Çağın olumladığı her ne var ise İdris Amil tüm bunlardan uzak kalmayı tercih ederek bir anti-kahraman modeli içerisinde macerasını devam ettirecektir.

2. Sosyal Sınıf ve Statü Eleştirisi

Sosyal hayatta sınıfların yok olduğu bir çağda kapitalist ekonomi paraya dayalı bir sınıflaşmayı farkındalık süreci yaşatmadan yaratmasını başarabilmiştir. Soya değil paraya dayalı günümüz ekonomik sınıflaşmasının tenkidinin, eserin dünyasında bir tarihsellik çizgisi içerisinde tablolastırılarak verildiğini görmekteyiz. Bu tablo aynı zamanda avam ile havas arasındaki sınıflar arası farklılığın birbirine eş değer mertebelerini ifade etmesi açısından da önemlidir. Asalet-Delikanlılık ve Kabiliyet eksenli listelenen tabloda her birinin karşılık geldiği unvanlar üç farklı dünyanın temelde aynı merkez üzerinde farklı söylem biçimleri ile ifade edildiğini ortaya koyarak avam ile havasın birbirlerinden pek de farklı olmadıkları da böylece tespit olarak eserde vurgulanmıştır.

“Asâlet Mertebeleri	Delikanlılık Mertebeleri	Kabiliyet Mertebeleri
Arşidük	Külhânbeyi	Başmuharrir
Dük	Kabadayı	Muharrir
Prens	Dayı	Müellif
Marki	Fedaî	Âşık
Kont	Raconcu	Kasideci
Vikont	Bitirim	Meddah
Baron	Bıçkın	Münekkit
Senyör	Serkeş	Tashihçi

Şövalye	Kopuk	Heveskâr
Centilmen	Çıyan	Kâtip
Avâm	Kıtıpiyoz	Filistin
Kıdemlilere hitap şekli		
Majesteleri!	Â-bi-cim!	Üstad!" (s. 13-14)

Cinsel arzularını gerçekleştirmek isteyen İdris Amil için bu sosyal sınıflar içerisinde yer almak hayli önemlidir. Çünkü İdris Amil için: "cins-i latif, herhangi bir sahada parlayıp sivrilmedikçe ona kul kurban olacak gibi değildi. Hâl böyle olunca Efendimiz Hazretleri'nin bir sahada terakki etmesi, pişip parladıktan sonra da kadını kızı ta ayağına beklemesi uygun olacaktı. Böylece hem Bâbiâli hem de Kasımpaşa aristokrasilerinde kendisini adamdan saydıracak sahalar ve unvanları ihtiva eden bir cetvel hazırladı." (s. 13) Hayata dair, varlığına dair bir anlam yükleme çabasından ziyade bireysel arzuları için şehvi duygularla kadınları elde etmek isteyen İdris Amil bu listeyi hazırlamıştır.

Toplumsal hayatta bilgiye yüklenen değer azaldıkça kaba kuvvet ve şiddetin oranının yükselmesi oldukça normaldir. İdris Amil anti-kahraman olma, statü kazanma peşinde kabadayılığın içinde kendisine yer bulmaya çalışacaktır. "Cam başında sokağı seyredip gün boyu koca bekleyen kadın kız dâima, kendilerini kurtaracak bir şövalye peşinde olurdu. İşte bu yüzden Efendimiz, yeraltı camiası içinde terfi edip makam mertebe kapmanın bir yolunu bulmalıydı." (s.14) Makam ve mertebe kadına ulaşmanın yegâne yolu olarak görülmektedir. Keza devrin İstanbul'unda kabadayı teşkilatının yapısı zikredilirken: "O devirde şehrin yeraltı camiası iki sancak altında toplanmıştı. Üsküdar'da 'Anadolu Külhanbeyi' yani Remiz ve Kasımpaşa'da ise 'Rumeli Külhanbeyi', başka deyişle Yarma İskender hüküm sürer, bu güzide ve asıl şahısların, kendilerine mahsus görkemli sarayları sayılabilecek cezaevinden çıktıkları pek nadir görülürdü." (s.14) Boğazın her iki yakasında iki külhanbeyinden bahsedilir ki her daim var olan gayri resmi sokak dünyasının tasviri olmak suretiyle şehrin genel yapısının da ifadesidir. İdris Amil'in bu dünyanın içerisine de giremediğini görürüz ki bozuk olan bu düzenin dahi parçası olamayan karakterimiz tutunamayış serüvenine devam etmektedir.

3. Sanat ve Edebiyatın Eleştirisi

Eserde İdris Amil'in başarısızlıkları neticesinde cins-i latife ulaşabilmek adına bu kez sanat ve edebiyat ile hemhâl olma süreci başlamıştır. "Öyleyse kendisine zerâfet kazandırmalıydı. Evet! Mangal gibi bir yüreği yoktu! Ama ahuları âfetleri görünce aşktan pırpır atan bir kalbi vardı! İşte böyle birinin yufka yürekli olmaması imkânsızdı. Hâl böyle olunca Efendimiz Hazretleri, art eteğinde kadın kızın namaz kıldığı biri olabilirdi. Fakat gacolar süsü çok sevdiklerinden, yalınkat

bir aşkı refüze ederlerdi. Öyleyse hislerini daha şatafatlı hâle sokmalı, yani şiir yazmalıydı.” (s. 18) Edebiyata olan ilgi ve yönelimi bu düşünceler içerisinde olan İdris Amil'in şahsında günümüz sanat ve edebiyat dünyasının yoğun bir şekilde eleştirildiğini görmek mümkündür. Gerçek anlamda sanatçıdan ziyade maddi yahut bedeni arzularını gerçekleştirebilmek yahut şöhret elde etmek isteyen içerik ve yeterlikten yoksun bireylerin eleştirisi İdris Amil ile eş değer bir şekilde değerlendirilebilmektedir. “Yazdığı şiirleri bir yolunu bulup bastırarak, onun kitabını okuyan kız tâifesi de kadın ruhunu mümkün mertebe iyi anlayan bu hisli ve büyük şâire hayran olup Efendimiz için yanıp tutuşacaktı.” (s. 19) Günümüzde sanal dünyada sadece bir şiir sitesinde yirmi bin civarında şair olduğunu görmek İdris Amil'in davranışlarının bugünün gerçekliğiyle ne denli örtüştüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Şair görünümündeki insanların şiir yazabilmeleri için iki temel nokta eserde İdris Amil için zikredilmektedir. Bunlar aşk ve ıstırap çekmedir. “Şâir takımının sadece âşık olması değil, fakat aynı zamanda ıstırap da çekmesi icap ettiğinden olsa gerek, Efendi Hazretleri bir gün kendisini hayli muazzam bir sıkıntının içinde bulacaktı.” (s.22) Aşk ve ıstırapın şair olabilmek için iki önemli ve yeterli husus olduğunun vurgulanması günümüz şiirinin insanlar üzerindeki algısının da bir ifadesidir.

Günümüzde yaratıcı yazarlık okulları yahut atölyeleri oldukça popüler bir özellik göstermektedir. Yeteneğin, kitaplarla geçen bir ömrün, yazma alışkanlığının kazanılmadığı bir dönemde tamamen para temelli gerçekleştirilen bu tür etkinlikler eserin dünyasında da kendisine yer bulacaktır. İdris Amil, şair olma hevesi içerisinde bu yazarlık okulunun içinde yer alacaktır.

“ AVÂMA AÇIK SAN'ATKÂR MÜELLİF KURSU

Yer :

Ümmü Gülsüm

Kıraathânesi

Saatler:

Hafta içi: 20.00-21.00

Ders ücreti (saatlik)

5 kuruş” (s. 26)

Bu ilan neticesinde kaydolduğu kurs İdris Amil'in hedefine ulaşabilmesi noktasında önemli bir başlangıç noktası olacaktır. Kursu verecek kişilerin yetkinlik ve yeterliği ilanda belirtilmemiştir. Fakat kursun başladığı ilk gün derse gelen hocanın tasviri ve yaşanılanlar günümüz sanat hayatının en büyük eleştirisini de içerisinde barındırmaktadır. “İçeri giren zatın koltuk altında, talebe sayısı kadar, yani on iki incecik kitap vardı. Bunlar onun şiir kitabıydı ve her biri altmış sayfa kalınlığındaydı. Adam, kitabının ilk on sayfasında hayatını anlatmıştı. (...) Kırklareli'nde bir

matbaada bastırıldığı şiir kitabında kendisi hakkında anlattıklarına bakılırsa, daha haysiyetli bir yol seçmiş, yani iyi şiirler yazmak için memleketin içtimai nizamıyla hesaplaşma yoluna gitmişti.” (s. 27) Şiirleriyle öne çıkamayanlar sosyal hayatta kavgalarla kendilerine yer bulabilme sevdasında adlarını duyurmaya çalışmaktadırlar. Yahut devletle çatıştıkları takdirde, hapse düştükleri takdirde şairliklerini ispatlayacaklarını düşünmek bugünün maalesef temel problemi ve gerçeğidir.

Cümleleri devrik yapmak suretiyle şiir yazdığına inanan insanların günümüzde fazla oluşu romanın dünyasında da karşılığını bulmaktadır. “Cümlenin anlam taşıması için, özne, yüklem, nesne ve tümlecin olması kâfi görünüyordu. Fakat anlamın tamamlanması için cümlenin devrik olması şarttı. Çünkü edebiyatta devrim yapmanın başka çaresi yok gibiydi.” (s. 30) Her ne kadar bunun şiirde bilinçli biçimsel bir zorlama çabası olarak süslü cümlelerle izahını yapmaya çalışan sanatçı görünümündeki insanlar söz konusu olsa da temel problem kendilerine bir kimlik inşa ederek marka değeri oluşturmak suretiyle popülerliği yakalamak söz konusudur.

İyi bir edebiyatçının ne olması ile ilgili düşüncelerin nitelikli eserler vermenin aksine, iyi bir okur ve yazar olmanın yerine kitapta tek bir şeye işaret edilmektedir: “Ona göre iyi bir edebiyatçı, kabiliyetli değil cesur olmalıydı.” (s.27) Bu sosyal yapı içerisinde kabiliyetsiz cesurların yazar/şair kimliğini kullanarak ahkâm kesmelerinin eleştirisini yapmaktadır. Nitekim cümlenin devrik kurulması günümüzde şiir için yeterli bir yaklaşım olarak algılanmaktadır. “Cümlenin anlam taşıması için, özne, yüklem, nesne ve tümlecin olması kâfi görünüyordu. Fakat anlamın tamamlanması için cümlenin devrik olması şarttı. Çünkü edebiyatta devrim yapmanın başka çaresi yok gibiydi.” (s.30) Edebiyatta yenilik, sığ zihinlerin devrik cümle kurarak gerçekleştirebileceklerine inandıkları bir yapının ifadesi olarak karşımızdadır.

Sanat ve estetik üzerine yapılan konuşmaların kavramlara boğulan yapısı içerisinde anlamın ötelendiği ve düşüncenin laf kalabalığına getirildiği bir ortamın günümüzde hâkim olduğu bir yapının örneği ise hoca ve öğrenci arasındaki soru cevap faslında karşımıza çıkmaktadır. “İlk suali, yıpranmış ceketinin yakasından üzerinde yemek yağı lekeleri olan bir fular fırlamış ve Lisan Müessesesi’nin neşriyatını takip ettiği belli, yirmili yaşlarda bir talebe sordu: ‘Nedensellikten kayan düşüncenin yaşamın işlevselliği üzerinde nasıl bir etkisi olabilir?’ Anlaşılan hoca allâme biriydi ki, bu suale derhal cevap verdi; ‘Toplumun sosyolojik yapısını oturtmak gerekir bunda. Budur sanatçının düşünsel görevi. Usumuzda yatanların iç gerçekliğinden, yapısal bir nitelik, işlevsel bir doku doğar özünde. Düşünselliğin ikliminden eser sınıf bilinci ve şiir sevgisi! Estetik güzellikten ödün vermek nedensellik boyutumuzu yozlaştıracaktır. Yaşanmışlıkları nasıl gördüğümüzdür aslolan!’” (s.29-30) Ortamın niteliksiz fakat muhabbetin niteliği aşan boyutta seyretmesi kişilerin yetersizliği ile birleşince edebiyat dünyasındaki sohbetlerin ne denli gerçekleştiğinin ve özden uzak söylemin süslenmesiyle işin kotarıldığı bir yapının eleştirisi açıkça ortaya konulmaktadır.

Sanat eserinin kalıcılığı ile ilgili olarak metinde yer alan konuşmalar ise oldukça ironik bir söylemi içerisinde barındırmaktadır. “Bu enayinin dediğine göre, derste Hoca'nın ‘eser geleceğe kalmalıdır’ şeklindeki fikri pek doğru görünmüyordu. Çünkü fennî eserlerin tamamı geleceğe kalmayacaktı. Meselâ bu asrın başından evvel yazılmış bütün fizik, kimya ve tıp eserleri yakılmış olsa, ilim bir şey kaybetmezdi. Benzinli motorlara bakılırsa, Cemiz Vat'ın buhar makinası da geleceğe kalmamıştı. Ama astroloji, büyü ve hurâfe asırlar boyu sürmüş, geleceğe kalmıştı!” (s. 34) Yerleşik, ezber edebî anlayışların Efgan Bakara karakteri üzerinden eleştirisi düz mantık çerçevesi üzerinden ifade edilmektedir. Efgan Bakara eser boyunca eleştirel ifadelerin temel dile getiricisi olmaya devam edecektir.

Sanat ve sanatçı ekseninde eleştirilerin eserin dünyasında sık sık dile getirildiğini görmek mümkündür. “Bu hâdiselerin cereyan ettiği devirlerde, devletimiz sanatçıları daha bir ciddiye alırdı. O zamanlar üç grup sanatçı vardı. İlki, devletin halktan topladığı parayla Avrupa'ya gönderilenlerden ibaretti ki, bunlar için ‘takdirnâmeler’ tanzim edilirdi. Ama ikinciler daha bir ciddiye alınır, yazdıkları her bir kitap ilgili memurlarca satır satır okunur, haklarında ‘fezleke’, ‘iddianame’, ‘gerekçeli hüküm’ gibi kağıtlar hazırlanırdı. ‘Artist vesikası’ verilen üçüncü gruptakiler ise bazı tiyatro kumpanyalarında, daha da acınası pavyonlarda çalışırlardı.” (s.38-39) Sanatçıların tasnifinin yapıldığı bu alıntıda üç gruba ayrılan sanat ehlinin ilk olarak devlete sırtını dayayan yahut devlet desteğiyle bulundukları konumda olanlar ifade edilmektedir. Devletin sosyal ve siyasal hayata bakış açısını destekleyen isimler bu başlık altında eleştirilmektedir. İkinci grup devletin yönetim politikasıyla çelişenlerdir ki aynı zamanda baskı ve çeşitli zorluklarla karşı karşıya olanları ifade etmektedir. Üçüncü grubun ise sanatçı geçinen fakat yetkinliğe ve özgünlüğe sahip olamayanları ifade ettiği söylenebilir. Ülkenin sanata ve sanatçıya olan bakışının ironik bir söylem dili kullanılarak eleştirisinin yapıldığı net bir şekilde görülmektedir.

Sanat ve sanatçının eleştirisi yapılırken roman yazarları da bu durumdan nasiplerini almışlardır. Yetenekten yoksun ve eline her kalem alanın büyük yazar olduğu bir dönemin eserin dünyasında sıklıkla eleştirildiği görülmektedir.

“Her hâlinden, gaipten haber veren derin bir romancı olduğu belliydi. Derindi, çünkü zirvede değildi. Ona güldükleri için sadece zeki ve nüktedan insanlara gülümseyen hakikati, bu romancı, o kendisine ve kendisi de ona surat astığı için öldürmüş ve onun ölü kadar ağır kopyasını, tabut kadar ağır üslubuna sığdırdıktan sonra kazdığı depderin mezara da roman demişti.” (s.47) Kırathanedeki kursa gelen roman yazarı hakikati yani insan gerçeğini bir anlamda ıskalayarak ağır bir üslup içerisinde eser kaleme alan bir yazar olarak tanımlanmaktadır. Sanatı, üslubu ağırlaştırmak suretiyle gerçekleştirebileceğini düşünen yazarlara bir eleştiri sergilenmektedir. Üslubun ağırlığı anlamın buharlaşmasına sebep olurken aynı zamanda ironik ve alegorik bir anlatımla anlatıcının bu eleştiriye aktarıyor olması da ayrı bir değerlendirme mevzuudur.

Tabii, bir de edebiyat tarihi içerisinde yazılmış eserlerin değerlendirilmesi eserde yer almaktadır ki burada da ayrı bir eleştirel bakış yer almaktadır. “Galiba ağır ile hafif mefhumları ve bakkal

terazisi kullanarak eser tahlili yapmak doğrudur. Fakat darası alınıp tartıldıktan sonra, ağır denilen eserlerden geriye pek bir şey kalmıyor gibiydi. Belki bu tür eserlerden hoşlanana, halterci okur demek doğru olurdu. Bunlar, ağırlığından dolayı hayran oldukları eserle birlikte, yine ağır ve tombul muharriri de şakaklarından damarlar fırlayana kadar ve kan ter içinde kaldırmayı, hele hele Kuasimodo'nun kamburundan farkı olmayan bu şahsı, haklı olarak takdir etmek için kendi sırtlarına almayı başarı addederlerdi.” (s.48-49) Bilinçsiz okur ve sözde romanları ve yazarlarını öven okurların belirgin bir şekilde eleştirisi yapılmaktadır. Hiçbir şey anlatmayan ve sözcük kalabalığı olarak değerlendirilen bu tarz eserlere okuyucuların ilgi göstermesi temelde yeterli bir okuma kültürüne sahip olmayan bu insanların kıymeti olmayan, görüntü ve gösteriş peşindeki isimlere ilgi göstermesini de açıklar mahiyettedir. Günümüzde özellikle sosyal, görsel ve yazılı medya üzerinden yoğun bir şekilde görülebilecek bu durum kitapçılarda çok satanlara bakılarak da net bir şekilde tespit edilebilmektedir.

Ayrıca metinlerarasılığın ötesine geçen hırsızlıklar da edebiyat dünyasında zaman zaman dile getirilmektedir. Eserin başkahramanı olan İdris Âmil hırsızlığı hayatının her alanında gerçekleştirebilen bir anti-kahraman özelliği taşıdığından roman yazma hususunda da parlak fikri başka romanlardan bölümler çalmak şeklinde gerçekleştirmektedir. Bunu yaparken de aslında tüm eserlerin başka eserlerden aşırma olduğu şeklinde bir önermede de bulunmaktadır. Bu önerme son dönemlerde özellikle yazdıkları eserlerde başka metinlerden faydalanan yazarların savunusu ile eş değerlik göstermektedir. “Evet! Edebiyat hayatında tâ bugüne kadar yanılmıştı! Büyük bir muharrir olmanın en kolay yolunu bulmuştu! Hem de öyle böyle değil, tez zamanda sayısız roman çıkaracaktı.” (s.149) Bu sayısız romanın oluşumuna kaynaklık edecek eserler ise ironik bir şekilde değiştirilerek şöyle ifade edilmekteydi:

“1.Mevcûde'nin Çekilmez Hoppalığı

Müellifi: İlhan Kundera

2. Pederler ve Mahdûmlar

Müellifi: İrfan Turhangil

3. Cemazziyelevveli Yoklarken

Müellifi: Parsel Pürüz

4. Sanatkârın Terbiyîk Olarak Sûreti

Müellifi: Cezmi Coz

5. İstifrağ

Müellifi: Cankul Serter

6. Nurdan Camii Kamburu

Müellifi: Fikret Fugo” (s.148)

“Gerçek hayatta bulunan bilgilerin saptırılarak ya da değiştirilerek romana girmesi şeklinde kendisini gösteren dezenformasyon, postmodern düşüncedeki gerçekliğin sorgulanması

konusuna girebilir. Postmodern romanlarda oldukça fazla kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Galiz Kahraman romanında da bu çeşit bilgi dezenformasyonlarına rastlamak mümkündür. Anlatıcı romanda yeri geldikçe tarihe mal olmuş ünlü bilim adamları, düşünürler ve sanatkarlardan bahsederken neredeyse hepsinin isimlerinde bir dezenformasyon söz konusudur. Örneğin Einstein Ayıştan, Michelangelo Nikelanj, Charles Dickens Şarlz Dikinz, Friedrich Nietzsche Biridelik Niçe, Isac Newton İshak Nefton ve Da Vinci Definci şeklinde okura sunulmaktadır.” (Karabulut-Sarıtaş, 2018:9) Romanda yer alan ve yukarıda zikredilen bu eserlerin, orijinal eser ve yazarlarından isimlerinin bozularak değiştirilmesi ironik söylemin yazar tarafından ifade biçimi olarak da değerlendirilebilir. Fakat sayısız roman oluşumuna kaynaklık edecek eserleri belirleyen İdris Âmil, yapacağı hırsızlığa karşın şu önerme ile okuyucu karşısına çıkar: “Usta edebiyatçıların fikirlerini çalmak elbette hırsızlıktı. Ama onların mesleği de, zaten hırsızlık değil miydi?” (s.153) Sanat eserlerini hırsızlıkla suçlarken de şu gerçeği ifade etmekteydi: “Fakat şehrin edebiyat camiasında bir ara, çalıntı yapmakla ithâm edilir gibi olmuştu! Ne terbiyesizlik! Ona bakılırsa Cezmi Coz ‘Ulizez’ adlı o meşhur romanı Homer’den çalıntıydı! ‘Hamlet’ ise Sakso Gramatiküs’un Hamleth’i değil miydi? Ya Göte’nin ve Marlof’un ‘Faust’ları? Öyle ya, bestekâr List çingenelerden, Bela Vartok ise avâmdan nağme apartıp eserler bestelemişlerdi.” (s.160-161)

4. Akademik Camianın Eleştirisi

Kıraathaneye akademik unvana sahip bir hocanın gelmesiyle birlikte üniversitelerdeki yapının eleştirisi de gündeme gelecektir. “Hoca dahil diğerleri orada, hâlihazırda derse yigirmi beş dakika geciken mühim bir şahsiyeti, Kamu İlmî Teşebbüsü denilebilecek üniversiteden, rica minnetistirhâmla ders sözü alınan bir profesör hanımı bekliyorlardı. Olacak iş değildi! Çünkü bir profesör hanım, halkın arasına karışacaktı. Ama, ah! Hoca keşke, bir köyden çıkıp bu hanımın toktora için gittiği ecnebi memlekete devlet bursuyla giden, üniversitede okurken bir yandan da çalışıp ekmeğini taştan çıkaran, cazip tekliflere rağmen, sırf borcunu ödemek için kendi memleketine dönen hakikî bir akademisyeni o gece oraya getirtseydi! Ama böyle bir akademisyen, edebiyatçılar için fazla gösterişli olmazdı elbet. Çünkü onlar bir edebiyat otoritesini değil, tam tersi, otoriter bir şahsiyeti, gösterişli bir senyörü tercih ederlerdi. Memlekette zaten, toprak ağaları yanı sıra, kültür ağaları da hüküm sürmüyor muydu?” (s. 36) Üniversite halk ilişkisinin ülkemizde uzun yıllar ne denli birbirinden kopuk ve uzak olduğunun, bir profesörün kıraathaneye gelecek olmasının insanlar üzerindeki etkisinden hareketle anlatıldığı görülmektedir. Ayrıca gerçek bir akademisyenin bu söylemlerin dışında yer aldığını da ifade etmekten çekinmez, anlatıcı. Çünkü insanlar ilimle uğraşan gerçek akademisyenlere ilgi duymaz. Yazar, sosyal hayatta olduğu gibi gösteriş üzerine kurulu ve bilginin önemsenmediği kişilerin akademik hayatın içerisindeki konumunun eleştirisine yer verir.

“Hakikî ve ahlâklı akademisyenlerden farklı olarak ayrıca, üniversitede ona biat etmiş, himayesine aldığı favori asistanlardan müteşekkil bir de aşireti vardı ki, onun bunun hakkında dedikodu toplayıp şunun bunun hakkında söylenti yaymak da bunların işiydi.” (s. 37) Anlatıcı profesör hanımdan hareketle iki tip üniversite hocasının olduğunu ve bunları tasnif ederken de hakikî ve ahlâklı olanlar ile olmayanlar gibi bir kriter üzerinden değerlendirmesini yapmaktadır. Meslek ahlâkına yahut genel ahlâk kriterlerine uymayan romandaki akademisyenden hareketle bu tarz insanların genel özelliklerinin ilmî çalışmanın ötesinde hiçbir çalışma yapmayarak çevresindeki diğer akademisyenler hakkında olumsuz bir kanaati asistanları vasıtasıyla oluşturmak suretiyle kendini var edebilmek olduğunu görmek mümkündür.

Hakikatten ve ahlâktan nasibini almayan akademisyenlerin ilmî çalışmalarına örnek olarak ise: “Bu camiada hemen herkes, çıkarılan söylentilere ilmî metot gereği inanır ve dipnotlar düşerek yeniden neşrederdi. En ziyâde, bu tür neşriyatla kıdem, unvan ve nüfuz kazanılırdı. Bu suretle, hanımın camiasında akıl ve ahlâk konusunda mitostan logosa geçilemediği için, ezkaza bir güneş doğarsa, kallesçe yollardan Şark’ta derhal batırılır ve ufuktaki kanın kızıl rengi keyifle seyredilirdi.” (s.37) şeklinde ifade edilmektedir. Ülkedeki bilimsel gelişmelerin onlarca yıldır niçin gerçekleşmediğine dönük akademik camia içerisindeki ahlâktan yoksun bu tarz insanların egemenliğine vurgu yapıldığını söyleyebilmek mümkündür. Çalışan ve bir şeyler ortaya koymaya çalışan insanların ise nasıl camia içerisinde elendiği ise yine aynı metin içerisinde söylenmektedir.

Akademik hayata dönük bu eleştirilerin haricinde fen bilimlerinin içtimai hayattan ne denli uzak kaldığının da eleştirisine zaman zaman yer verildiğini görmek mümkündür. İnsana doğrudan temas etmeyen yahut fen bilimleri alanının ön plana çıkıp sosyal bilimlerin göz ardı edildiği gerçeğini vurgulamak adına özellikle vurgu yapıldığını görmek mümkündür. “Efgan Bakara hani şu, okullarda okutulup da talebelerin kafasını ütüleyen fizik, kimya, biyoloji gibi saçma sapan ilimlerle uğraşan bir inekti. Zaten fizikçiler, kimyacılar da inek değiller miydi? Bu inekler içtimai meselelerle uğraşmak yerine laboratuvarlara kapanmışlardı.” (s.66-67)

5. Ekonomik Düzen ve Kapitalizm Eleştirisi

Sanayileşmenin gelişmesi ile birlikte bozulan ekonomik düzen karşısında kapitalizmin hüküm sürdüğü yapının eleştirisi yazarın öne çıkardığı bir diğer eleştiri unsurudur. “Adamın kundura fabrikasında ameleler çalışıyor ve güyâ yaptıklarının karşılığını alıyorlardı. Rahmetli dayısı da bir vakitler aynı fabrikada çalıştığından, işin iç yüzünü biliyordu! Çünkü müteveffa dayısı, oraya girmeden önce bizzât kendi atölyesinde günde altı saat çalışır ve evini geçindirirdi. Ama iflâs ettikten sonra bu hanımın babasına ait fabrikaya amele olarak girmiş ve adamla bizzât konuşmuştu! Enayinin dediğine bakılırsa dayısı, fabrika sahibine, ‘Ben altı saat çalışıp imalât yapınca insan gibi yaşıyordum. O yüzden senin fabrikanda da altı saat çalışıp insan gibi yaşama niyetindeyim,’ deyince, hayırsever fabrikatör bunu bir şartla kabul etmiş ve dayıya ‘Elbette!’ Altı

saat çalıştıktan sonra ücretini tamamıyla alır ve evine gidersen; ama sen gittikten sonra bir altı saat 'bedava çalışacak birini bulursan!' demişti. İşte! Bedava çalışan kişiye ancak, köle denirdi. Dolayısıyla günde on iki saat çalışan dayı, ilk altı saat hür, ikinci altı saat köle olmuştu." (s. 41) Bu sözler ekonomik sistemin, işçiyi köle zihniyeti içinde gören ve kendi çıkarları doğrultusunda sömüren yapının oldukça basitleştirilmiş bir ifadesi olarak eserde yer alan eleştirisidir. "Emeğin gerçekleşmesi kendini gerçekliğin öylesine bir yitirilmesi olarak gösterir ki işçi kendi gerçekliğini açlıktan ölecek derecede yitirir. Nesneleşme kendini nesnenin öylesine bir yitirilmesi olarak gösterir ki işçi yalnızca yaşamak için en gerekli nesnelerden değil ama çalışma nesnelerinden de yoksun bırakılmıştır. Evet, çalışmanın kendisi ancak en büyük çabalar gösterilerek ve en düzensiz kesintilerle elde edilebilen bir nesne durumuna gelir. Nesnenin sahiplenilmesi kendini öylesine bir yabancılaşma olarak gösterir ki işçi ne kadar çok nesne üretirse o kadar az sahiplenebilir ve kendi ürünü olan sermayenin egemenliği altına o kadar çok girer." (Marx, 2013:21-22) Çalışan, emek veren insanları köleleştiren ve bunu yaparken de somut prangalar takmadan gerçekleştiren kapitalist düzenin, insanın elinden özgürlüğünü nasıl ele geçirdiğinin eleştirisi olarak eserde yer almaktadır.

6. Tarih ve Kültüre Yabancılaşan İnsanın Eleştirisi

Günümüz insanına yapılabilecek en büyük eleştiri tarihine ve kültürüne yabancılaşma durumudur. Zaman zaman milli kültür ve tarihe dönük uyanışlar söz konusu olsa da Cumhuriyet tarihi içerisinde genel olarak kültürel değerlere ve tarihe dönük bir yozlaşma durumu söz konusudur. "Çarpık kentleşme ve sanayileşme, bir buldozer hızı ile halk katlarında yatan ve millî kültürümüzün dokusunu oluşturan kültür kalıntılarını alt üst ederken, olayları bir fotoğraf makinası gibi sadece tesbitle yetinmemiz bizi, köylüsü yokken köylü kıyafetlerinin maketlerini yaparak halk müzeleri oluşturan, bu müzelerde Avrupa'dan göç ederken ayaklarında sürükledikleri çarıklarını elbiselerini at araba takımlarını sergileyen Amerikalıların köksüzlüğüne götürmüştür." (Türkdoğan, 2007:144) Nitekim eserde de toplumsal hayattaki bu dejenerasyona göndermeler yapılarak eleştiri dile getirilmektedir. "Otomobilde geri dönerlerken, Muhtar'ın adamının şaplattığı tokatlara rağmen Efendimiz, girdiği evin sahibinin belediyede tanıdığı olan bir inşaat müteahhidi olduğunu, tarihî hamamı yakmadığı takdirde kendisini polise teslim etmekle tehdit ettiğini boş yere anlatmaya çalıştı. Dediğine bakılırsa, birçok meslektaşının aksine, onlar kadar dürüst olmayan müteahhit, yanan hamamın arsasına iş hanı yapacak ve parayı vuracak, aynı zamanda memleketin iktisadî durumunu bu sayede az buçuk düzelterekti." (s. 90) Ülkemizdeki tarihi dokunun modernleşme adına yıkılıp yerine herhangi bir estetik boyutu olmayan yapılara bırakması kâğıt üzerinde koruma kanunu söz konusu olsa bile pek de yeterli olmamıştır. Nitekim bu tarihi eser düşmanlığı ekonomik temelli bir gelişim bahane edilerek çıkar sahibi insanlar tarafından bir kılıf olarak her daim kullanılarak vicdanların rahatlatıldığının da bir göstergesidir. Nitekim bu durum izah edilirken eserde şu ifadeler yer verildiği görülmektedir: "Evet! Hamam

galiba bir işe yaramayacaktı. Ama iş hanı ve getireceği para öyle değildi: İşte o virâne hamam, bu paraya dönüşecekti. Vicdanı olan herkes, 400 senelik hamamın ve yarım asırlık servilerin değil, darphanede 4 saniyede basılan bir deste gıcır gıcır banknotun daha fazla kıymet taşıdığına kalıbını basardı!” (s.91) Kültürel yozlaşmayı yüzlerce yıllık Batılılaşma macerası içinde yaşayan Türk insanı için değerli olan tarih, mimari, kültür değil aksine paradır. Ve para uğruna her şey mubahtır anlayışı hâkim olduğundan yıkımlar her daim devam etmiştir.

Sonuç

Türk toplumunun yaklaşık dört yüzyıldır süren Batılılaşma macerası içinde kendi değer yargılarından uzaklaşan ve ahlaki olarak çöküntüye uğrayan toplumsal yapısı çeşitli boyutlarda sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle yirminci yüzyılın sonlarına doğru bu yapıyla yüzleşen Türk insanı değişen dünyada kendi kimlik ve kişiliğini sorgulamaya başlamıştır. Edebî metinlerde izlerine rastladığımız bu olgu İhsan Oktay Anar’ın eserlerinde de yoğun bir şekilde yer almaktadır. Özellikle *Galiz Kahraman* adlı romanında belirgin bir şekilde ortaya konulan bu yapı bir anti-kahraman olan İdris Amil ve etrafındaki diğer şahıs kadrosu ile birlikte bireyin ve sosyal hayatın eleştirisi etrafında gerçekleşmektedir.

Eserde öne çıkan ve çalışmamızda altı ana başlık etrafında değerlendirilen eleştiriler yirmi birinci yüzyılda Türk toplumunun içinde bulunduğu çöküntüye işaret etmesi münasebetiyle önemlidir. Bunlardan ilki yozlaşan din algısının eleştirisidir. Özellikle inanç sisteminden koparak kültürel bir değer konumuna indirgenen dinin değersizleşerek anlam buharlaşması yaşaması, karakterlerin inanç noktasında ne denli bozulmuş olduğunun ifadesi olarak eserde yer almaktadır. İkinci olarak sosyal sınıf ve statüde ekonomi temelli ayrışmanın yanı sıra mahalle kültüründen gelen kanun ve kuralların dışında yazılı olmayan kuralların hâkim olduğu bir yapıdaki yozlaşmışlığın hangi boyutlara ulaştığı belirgin bir şekilde anlatılmaktadır. Üçüncü olarak yoğun bir şekilde eserde karşımıza çıkan sanat ve edebiyat sahasındaki bozulmalardır. Sanata, sanatçıya, edebiyata dönük eleştirilerin son dönemde yoğun bir şekilde ortaya çıkan popüler kültürün bir neticesi olarak görülmesi mümkündür. Dördüncü olarak akademik camianın eleştirisi yapılmaktadır. Teknolojik gelişmenin hızlı bir şekilde gerçekleştiği günümüzde dünyadaki gelişmelerden bilimsel anlamda geride kalan akademinin işleyiş tarzına dönük eleştiriler aynı zamanda yazarın kendisinin de akademisyen olduğu gerçeğinden hareketle işlendiği görülmektedir. Beşinci olarak ekonomik düzendeki bozulma ve kapitalizmin işçi sınıfını nasıl sömürdüğüünün temelinde yer alan mantığı ortaya koyması münasebetiyle önemlidir. Altıncı ve son olarak tarih ve kültüre yabancılaşan bireyin yaşadığı coğrafyada binlerce yıllık mirası nasıl ve ne uğruna tükettiğini, günümüz insanının tarih ve kültürel değerlerden ne denli kopuk olduğunu, maddiyat uğruna manevi olanın nasıl hiçe sayıldığı açık bir şekilde işaret edilmektedir.

İhsan Oktay Anar, yirmi birinci yüzyılda Türk insanının iç dünyasındaki çelişkileri ve toplumsal hayata yansıyan aksamaları *Galiz Kahraman* adlı romanında kurgusal bir evrende dile getirmektedir. Okuyucuyu kendisi ve yaşantısı ile yüzleştiren eser bireyin iç dünyasında bir yolculuk yaptırırken aynı zamanda çeşitli işaretlerle farkındalık yaratma sürecini de yaşatmaktadır.

Kaynakça

- Anar, İhsan Oktay (2014). **Galiz Kahraman**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alıcı, Lütfi (2004). “Klasik Türk Edebiyatında Sosyal Tenkit Örnekleri Olarak Yuf Redifli Şiirler”, **İlmi Araştırmalar**, S. 17 s. 35-48.
- Burcu-Yılmaz, Ebru (2011). “Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilig**, Kış, S. 56, s. 45-56.
- Hüküm, Muhammed (2017). “İhsan Oktay Anar'ın ‘Puslu Kıtalar Atlası’ Romanının Metinlerarası İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi”, **Akademik Matbuat Dergisi**, C. 1, S. 1, s. 38-51.
- Karabulut, Mustafa-Sarıtaş Ufuk (2018). “Postmodern Bir Roman İncelemesi: Galiz Kahraman”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 20, s. 1-12.
- Marx, Karl (2013), **Yabancılaşma**, Ankara: Sol Yayınları.
- Türkdoğan, Orhan, (2007). **Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.